

DAVLATLARNING BOSHQARUV SHAKILLARI

Abduxalilov B

Haydarov Sh

Tayyorlovchi: 424-guruh kursantlari

Kalitso‘zlar: *Davlatboshqaruvi, Monarxiya, RespublikaDemokratiya, Totalitarizm;Avtoritarizm, Sotsializm, Hokimiyat tizimlari, Konstitutsiyaviy monarxiya, Absolyut monarxiya, Prezidentlik respublikasi, Parlamentar respublika, Direkt demokratiya, Vakolatli demokratiya, Inson huquqlari, Siyosiy erkinliklar, Ijtimoiy tizim, Siyosiy tuzilish, Hukumat shakllari, Demokratiyaning shakllari.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola davlatlarning boshqaruv shakllari haqida umumiy tushuncha beradi. Maqolada davlat boshqaruvining asosiy shakllari, ya’ni monarxiya, respublika, demokratiya, totalitarizm, avtoritarizm va sotsializm kabi tizimlar tahlil qilinadi. Har bir boshqaruv shakli o‘zining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy*

jihatlari bilan alohida ko‘rib chiqiladi, shuningdek, ularning jamiyatga ta’siri va taraqqiyotdagi o‘rni muhokama qilinadi. Monarxiyaning absolut va konstitutsiyaviy turlari, respublikaning prezidentlik va parlamentar shakllari, demokratiyaning vakolatli va direkt shakllari, shuningdek, totalitarizm va avtoritarizm kabi boshqaruv tizimlari orqali davlatlar o‘rtasidagi farqlar va umumiy tamoyillar tahlil qilinadi. Maqola davlat boshqaruvi shakllarining ijtimoiy tuzilishga, tarixiy rivojlanishga va madaniyatga qanday ta’sir qilishi haqida batafsil ma’lumot beradi. Ushbu maqola siyosiy tizimlar, boshqaruv shakllari va ijtimoiy strukturalar o‘rtasidagi aloqani o‘rganishni istagan talaba va tadqiqotchilar uchun foydali manba bo‘lib xizmat qiladi.[3]

Kirish

Davlat boshqaruvi shakllari – bu davlatning siyosiy tizimi va hokimiyatni amalga boshqaruv shakli uning tarixiy rivojlanishiga, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlariga, shuningdek, madaniyatiga va siyosiy an’analariga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Davlat boshqaruvi shakllarini to‘g‘ri tushunish, fuqarolarning siyosiy huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek, hokimiyatning samarali ishlashini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.[6]

Monarxiya

Monarxiya – bu davlat boshqaruvining eng qadimgi shakllaridan biri bo‘lib, unda hokimiyat odatda oilaviy tarzda meros qilib o‘tkaziladi. Monarxiya ikki asosiy shaklga bo‘linadi:

Absolyut monarxiya – unda monarxning hokimiyati cheklanmagan bo‘lib, barcha siyosiy qarorlar faqat uning ixtiyorida bo‘ladi. Monarx qonun chiqarish, ijro etish va sud hokimiyatini o‘z qo‘lida jamlaydi.

Konstitutsiyaviy monarxiya – bu shaklda monarxning hokimiyati aniq cheklangan bo‘lib, parlament yoki boshqa davlat organlari hukumatni boshqaradi. Monarx asosan figurativ ro‘l o‘ynaydi va davlat boshqaruvi real ravishda demokratik tartibda amalga oshiriladi. Masalan, Buyuk Britaniya va Yaponiyada bunday tizim mavjud.[2]

Respublika[1]

Respublika – bu shaklda davlat hokimiyati xalq tomonidan saylangan vakillarga, ya‘ni prezident yoki parlament a‘zolariga beriladi. Respublikaning asosiy tamoyili – hokimiyat manbai sifatida xalqni tan olishdir. Respublika quyidagi shakllarga bo‘linadi:

Prezidentlik Respublikasi – prezident xalq tomonidan saylanadi va uning vakolatlari keng bo‘ladi. Prezident davlat rahbari sifatida faoliyat yuritadi va bajaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. AQSH, Braziliya kabi davlatlar bu tizimga misol bo‘la oladi.

Parlamentar Respublika – parlament hokimiyatining roli katta bo‘lib, bosh vazir orqali boshqaruv amalga oshiriladi. Prezidentning vakolatlari cheklangan bo‘ladi. Germaniya, Hindiston va Italiyada bunday tizim mavjud.

Mixlangan Respublika – bu shaklda prezident va parlamentning vakolatlari taqsimlangan. Fransiya bu tizimning misolidir, unda prezident muhim siyosiy masalalarda ishtirok etadi, ammo bosh vazir va parlament ko‘proq hokimiyatga ega bo‘ladi.[2]

Totalitarizm

Totalitarizm – bu davlat boshqaruvi shakli bo‘lib, unda hukumatning barcha ijtimoiy sohalarini nazorat qilishga harakat qilinadi. Totalitar rejimlar odatda bir partiya yoki bir shaxsning hukmronligi ostida bo‘ladi. Fuqarolarning barcha erkinliklari va huquqlari cheklangan bo‘lib, siyosiy qarorlar faqat hukumat tomonidan amalga oshiriladi. Bunday rejimlar ko‘pincha diktatura shaklida bo‘ladi. Misol uchun, Sovet Ittifoqi va Nazi Germaniyasidagi siyosiy tizimlar totalitarizmga misol bo‘la oladi.

Demokratiya[1]

Demokratiya – bu davlat boshqaruvi shakli bo‘lib, unda hokimiyat xalq tomonidan saylangan vakillar orqali amalga oshiriladi. Demokratiya erkin saylovlar, fuqarolarning siyosiy huquqlari va erkin fikr bildirish huquqi bilan ajralib turadi. Demokratiya quyidagi shakllarga bo‘linadi:

To‘liq demokratiya – fuqarolar teng huquqlarga ega bo‘lib, davlat boshqaruvi ochiq va shaffof amalga oshiriladi. Erkin va adolatli saylovlar orqali hokimiyatni tashkil etish mumkin.

Cheklangan demokratiya – bu shaklda ba‘zi fuqarolarning siyosiy huquqlari cheklangan bo‘lishi mumkin. Saylovlar erkin, ammo ba‘zi siyosiy cheklovlar mavjud.[2]

Oligarxiya

Oligarxiya – bu davlat boshqaruvi shakli bo‘lib, unda hokimiyat kichik bir guruh yoki oliy tabaqalar qo‘lida bo‘ladi. Oligarxiya ko‘pincha iqtisodiy va siyosiy jihatdan kuchli bo‘lgan kichik guruhlarining hukmronligini bildiradi. Bunday davlatlarda keng jamoatchilikning siyosiy hayotga ta‘siri minimal bo‘ladi.

Teokratiya

Teokratiya – bu davlat boshqaruvi shakli bo‘lib, unda hukumat diniy rahbarlar yoki diniy qonunlar asosida boshqariladi. Bunday tizimda davlatning barcha muhim qarorlari diniy ta‘limotlar va qonunlar asosida amalga oshiriladi. Misol uchun, Eron Islom Respublikasi teokratik tizimga ega bo‘lib, unda diniy rahbarlar siyosiy va ijtimoiy hayotni boshqaradi.

O‘zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari

Faqat mil.avv. IV asrlarga kelib ahamoniyning markaziy hokimiyati kuchsizlana boshlagan, zulm asoratida bo‘lgan xalqlar o‘z mustaqilliklariga erishish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Markaziy Osiyoda o‘z mustaqilligiga birinchilar qatorida Xorazm vohasi erishdi.

Jahonning turli mintaqalarida ibtidoiy jamoa tuzumining emirilishi jarayonida ilk davlat uyushmalarining yuzaga kela boshlaganligini kuzatish mumkin.

Dehqonchilikning va chorvachilikning paydo bo‘lishi, xunarmandchilikning vujudga kelib taraqqiy etishi, mehnat qurollarining takomillashishi mehnat unmdorligining oshishiga olib keldi.

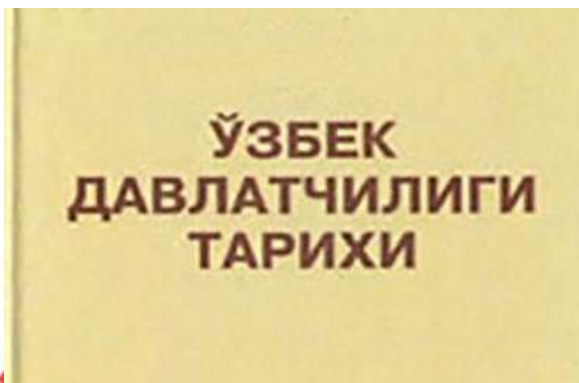
Ayni paytda urug‘ jamoasi xududiy qo‘shni jamoasiga aylana bordi.

Aholi joylashgan erlarni, dehqonchilik bilan mashg‘ul vaholarni dushmandan himoya qilish, jamoaning ichki va tashqi munosabatlarini huquqiy rivojlantirish va nazorat qilish zarurati ilk davlat birlashmalari rivojlanishining boshlanishiga sabab bo‘ldi.

Masalan miloddan avvalgi 4- ming yillikda Mesopotamiyada, mil. avvalga 3-ming yillik boshlarida Misrda ilk davlatlar paydo bo‘ldi.

O‘zbekiston tarixiga doir voqea va hodisalarning tahliliga yangicha yondashish tufayli Markaziy Osiyoda, jumladan, O‘zbekiston xududida dastlabki davlatlarining tashkil topishi tarixiga 3-ming yil bo‘ldi, degan ilmiy xulosaga kelish mumkin.

Mil. avv. 1-ming yillikning boshlarida Markaziy Osiyoning nisbatan rivojlangan viloyatlarida ilk davlat birlashmalari paydo bo‘la boshlaydi. Qishloqlar kengayib shaharlarga aylanib borar ekan, bu shaharlar eng qadimgi viloyatlar va davlat uyushmalarining ma‘muriy markazi bo‘la boradi.

Xulosa:

Davlat boshqaruvi shakllari jamiyatning siyosiy tuzilishini, fuqarolarning erkinliklari va huquqlarini, shuningdek, hokimiyatning samarali ishlashini belgilab beradi. Turli davlatlar tarixiy rivojlanishi va ijtimoiy sharoitlari asosida o'z boshqaruv shakllarini tanlagan. Davlat boshqaruvi shakllarini to'g'ri tushunish va ularni tahlil qilish jamiyatdagi siyosiy barqarorlikni ta'minlash va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S. Huntington – The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century.
2. A. Lijphart – Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries.
3. J. A. Schumpeter – Capitalism, Socialism and Democracy.
4. M. Weber – Politics as a Vocation.
5. J. R. M. Strayer – On the Mediyeval Origins of the Modern State.
6. B. Badiye, D. Birnbaum – The Sociology of the State.